

מה תעירו ומה תעוררו את המת

ימי חיי האדם ספורים כי "לא ידון רוחי באדם לעלם בַּשָּׁנִים הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה" (בראשית ו 3),¹ וברדתו לְשֹׁאֵל הוא מגיע אל מקום מנוחתו הסופי: "כי עתה שכבתי ואשקוט ישנתי אז ינוח לי" (איוב ג 13), כי שם "ינוחו יגיעי לח" (שם, פס' 17). אסור להטריד את המנוח בְּשֹׁכְבוֹ בקבר, והיָמְעוּ להפריעו צפוי לסכנה מרובה, כפי שלמדים מהמסופר על שאול בלכתו לבעלת האוב לבקש את סיועה להעלות את שמואל מקברו על מנת לדעת מה יֵלֵד יום המחרת במלחמתו בפלשתים. שאול היה אנוס על פי היעדר הדיבור לפנות אליה כיוון ש"לא עָנָהוּ ה' גם בחלמות גם באורים גם בנביאִים" (שמואל א כח 6). כשהשכילה בעלת האוב להעלות את רוח המת, פנה שמואל אל שאול בְּרִתְחָה: "למה הרגזתני להעלות אתי" (שם, פס' 15). כפי שהבחינו חוקרים מאז העשור השני של המאה הקודמת, לשון רגז,² שהוראתה להרעיד, לנענע, וכאן במשמע "להטריד את המת", מצויה ארבע פעמים בכתובת קבר פניקית של תבנת מלך הצידונים מסוף המאה השישית לפה"ס: "ומי את כל אדם אש תפק אית ארן ז אל אל תפתח עלתי³ ואל תרגזן... אל אל תפתח עלתי ואל

* לאבי, חבר ועמית לעשורים רבים.

1. פאול, מוות בלא עת, עמ' 575–586. על העלאת המת מקברו ראה, S. M. Paul, "‘Emigration’ from the Netherworld in the Ancient Near East", in K. van Lerberghe & A. Schoors (eds.), *Immigration and Emigration within the Ancient Near East: Festschrift E. Lipiński*, Leuven 1995, pp. 221–227 (= *Divrei Shalom: Collected Studies of Shalom M. Paul on the Bible and the Ancient Near East, 1967–2005*, Leiden & Boston 2005, pp. 263–270); D. Katz, *The Image of the Netherworld in the Sumerian Sources*, Bethesda, MD 2003, pp. 92–98.
2. השווה גם איוב ג 17: "שָׁם רשעים חדלו רִגְזוּ".
3. יש מחלוקת בין החוקרים על מובנה של התיבה הפניקית עלת. יש המסבירים אותה כמילת יחס, על, במובן של 'את', ואילו אחרים מפרשים אותה כשם עצם נקבה במשמע של מכסה הארון. לדעות השונות ראה, למשל, J. G. Février, "Sur le mot 'It en Phénicien et en Punique", *Sem* 5 (1955), pp. 59–62; J. Hoftijzer & K. Jongeling, *Dictionary of the North-West Semitic Inscriptions, HdO* 21, Leiden 1995, pp. 851, 863–864; C. R. Krahmalkov, *Phoenician-Punic Dictionary*, Leiden 2000, p. 376; א' דמסקי, "עלת" בפניקית ו'עיליתא' בארמית = ארון", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום יב (תש"ס), עמ' 197–199.

תרגזן... ואם פתח תפתח עלתי ורגז תרגזן... ("מי אתה כל אדם אשר תמצא את הארון הזה, אֵל, אֵל תפתח אותו / את המכסה! ואל תרגזני!... אֵל, אֵל תפתח אותו / את המכסה! ואל תרגזני!...")⁴. אמנם לרוב לא שמו לב שאותה אזהרה מופיעה גם בשתי כתובות קבר פניקיות נוספות. האחת נתגלתה בגבל: "בל לפתח ע[לת ארן זן ולרגז עצמי]" ("אל תפתח את הארון הזה להרגז את עצמותי"),⁵ והשנייה שייכת לבנו של שפטבעל מלך גבל: "בל לפתח ע[לת המשכב] זן לרגז עצמי" ("אל תפתח מכסה ארון משכב זה להרגז את עצמותי!").⁶ ומי שיעז לפתוח את הארון וירגז את המת מאוים בקללה נמרצת, כפי שנאמר בהמשך כתובת תבנת: "אל יכן לך זרע בחיים תחת השמש ומשכב את⁷ רפאים" ("אל יהיה לך זרע בחיים תחת השמש ומשכב עם הרפאים").⁸ אותה לשון של רגז בהקשר למתים מצויה גם בישעיהו יד 9: "שאלו מתחת⁹ רגזה לך לקראת בואך עורר לך רפאים כל עתודי ארץ הקים מכסאותם כל מלכי גוים". אולם בפסוק זה הטרדת המת מתבטאת בפועל אחר, עורר,¹⁰ שהוא אחיו הסמנטי

4. דונר ורליג, כתובות, עמ' 2-3, מספר 13, שורות 3-7.
5. רליג, כתובת חדשה מגבל, מספר 13, שורה 2.
6. דונר ורליג, כתובות, עמ' 6, מספר 9A, שורה 5.
7. לביטוי שכ"ב את, בהוראת לשכב בשאלו על יד מישוהו, ראה יחזקאל לב 27 ואילך. ראה גם J. C. Greenfield, "Scripture and Inscription: The Literary and Rhetorical Element in Some Early Phoenician Inscriptions", in S. M. Paul, M. E. Stone & A. Pinnick (eds.), *Al Kanfei Yonah: Collected Studies of Jonas C. Greenfield on Semitic Philology*, II, Jerusalem 2001, p. 709 n. 23. לאותו ביטוי בפניקית ראה דונר ורליג, כתובות, עמ' 3, מספר 14, שורה 8; ובנאו-פוניית ראה שם, עמ' 122, מספר 117, שורה 1. אפשר להזכיר גם את הביטוי האכדי המקביל (šunūlu) itti mīti šunūlu בניין שפעל של הפועל (nālu, "לשכב"), "לשכב עם המתים". לפועל שכב בהוראה "למות" ראה תהלים מא 9; איוב יד 12.
8. דונר ורליג, שם, שורות 7-8. למחקרים על רפאים במקרא, שהם המתים השוכנים בשאלו (ישעיהו יד 9; כו 14, 19; תהלים פח 11; משלי ב 18; ט 18; כא 16; איוב כו 5), ובאוגריתית ראה למשל C. E. L'Heureux, "The Ugaritic and Biblical Rephaim", *HTR* 67 (1974), pp. 265-274; J. C. de Moor, "Rāpi'ūma-Rephaim", *ZAW* 88 (1976), pp. 323-345; M. Dietrich, O. Loretz & J. Sanmartín, "Die ugaritischen Totengeister RPU(M) und die biblischen Rephaim", *UF* 8 (1976), pp. 45-52; M. Pope, "Notes on the Rephaim Texts from Ugarit", in M. de Jong Ellis (ed.), *Essays on the Ancient Near East in Memory of Jacob Joel Finkelstein*, Hamden, Conn. 1977, pp. 163-182; J. N. Ford, "The 'Living Rephaim' of Ugarit: Quick or Defunct?", *UF* 24 (1992), pp. 73-101. (ושם נמצאת ביבליוגרפיה מקיפה על הנושא).
9. לפי פשוטו, מתחת נמשכת אל "שאלו", כגון דברים לב 22 "שאלו תחתית". אולם לפי טעמי המקרא היא נמשכת אל "רגזה לך", כלומר מלמטה רגזה לך שאלו; וכן "תחתי אַרְגְּזוּ" (חבקוק ג 16).
10. על "לעורר" משנה ראה ישעיהו כו 19; איוב ג 8; יד 12; תהלים מד 24; זכריה ד 1.

של הפועל האכדי *dekû*, 'לעורר משנה',¹¹ המצוי באותו הקשר בכתובות קבורה מאשור שנתגלו בשנת 1989: (א) *ša ultu KI-MAḪ-ia idakinni*, "אשר מעוררני מקברי";¹² (ב) *ištu ašri[ša] la idekê*, "לא לעורר[ה] ממקומה" (כלומר מהארון);¹³ (ג) *ašar iqabbu iqabbiruš[ma] iṣallu ēma bibil libbi[šu] ašar ṣallu la tadākki[šu]*, "הם יקברוהו במקום אשר יאמר והוא ישכב כאשר ירצה. במקום אשר ישכב לא תעירונו";¹⁴ (ד) ובהמשך לכתובת זו כתוב: *ša ultu naqbiri bīt ṣallu idekkūšu*, "אשר מעוררו מהקבר, המקום שהוא ישן בו".¹⁵

על סמך כתובות אלה הסביר ליוינגסטון שורה קשה בחיבור מיתולוגי:¹⁶ הוא (הכוהן האקסטטי) *ṣallu idkî*,¹⁷ "העיר את הישן", ומיד בסמוך כתוב שמעשה זה הוא מוסיף: "ברור מהדוגמאות הללו ש'לעורר את הישן' הוא ביטוי סגוי נהור להטרדת המת".¹⁸ תועבה זו מתקשרת יפה לכתובת תבנת, "כוהן עשתורת", שבה כתוב שאסור לפתוח את ארון המת, "כי תעבת עשתרת הדבר הא" ("כי תועבת עשתורת הדבר ההוא").¹⁹

זאת ועוד: אפשר להביא דוגמה נוספת של לשון לעורר במוכן של הטרדת המת

11. *CAD*, D, p. 125.
12. פדהיל, כתובת קבורה, עמ' 461 שורות 7–8.
13. פדהיל, כתובת קבורה של מוליסו, עמ' 474 שורות 6–7. על *ašru*, "מקום", במוכן של "קבר", ראה A. T. Clay, *Miscellaneous Inscriptions in the Yale Babylonian Collection*, YOS 1, New Haven 1915, no. 43 l. 6.
14. פוסטגייט, מענקים נאראשוריים, עמ' 29 שורות 55–57.
15. פוסטגייט, שם, עמ' 29 שורה 60. גם כאן מתלוות קללות חמורות למי שיטריד את המת: "המלך, אדוני, יכעס עליו ולא ירחם עליו. הוא יאסור עליו ללכת בקרב מקדשו והיכלו. מחמת כעס אלוהים ומלך יכסה את ראשו תמיד והכלבים ישסעו את פגרו שלא יגיע לקבורה" (שם, עמ' 29 שורות 61–64). השווה גם את הקללות המצויות בכתובת הקבר הפניקית של אשמנעזר מלך צידון (דונר ורליג, כתובות, כרך א, עמ' 3, כתובת 14, שורות 8–12).
16. ליוינגסטון, שירת החצר, עמ' 100 שורה 29.
17. הפועל *ṣalālu*, "לישוך", משמש לשון נקייה ל"למות". ראה *CAD*, S, p. 69, וכך גם משמעה של התיבה *ù* השומרית. ראה T. Jacobsen, *Toward the Image of Tammuz and Other Essays on Mesopotamian History and Culture*, ed. W. Moran, Cambridge, MA 1970, p. 346 n. 50. השווה גם ישן ושנה בעברית: ירמיהו נא 39, 57; תהלים יג 4; איוב ג 13; דניאל יב 2.
18. ליוינגסטון, להטריד את המת, עמ' 1. ראה גם W. W. Hallo, "Disturbing the Dead", in M. Brettler & M. Fishbane (eds.), *Minḥah le-Nahum: Biblical and Other Studies Presented to Nahum M. Sarna in Honour of his 70th Birthday*, JSOTSup 154, Sheffield 1993, pp. 183–192.
19. דונר ורליג, כתובות, עמוד 3, מספר 6, שורה 13. השווה לביטוי תועבת ה' בדברים יב 31; יח 12; כד 5, ועוד.

מהעלילה האוגריתית על אקהת. כשדנאל, אביו של אקהת, מקלל את הנשרים אחרי רציחת בנו, נאמר:

wyṣu·gh·wyṣh	יִשָּׂא את קולו ויקרא:
knp·nšrm b'1·yṭbr·	את כנפי הנשרים בעל ישבור
b'1·yṭbr·diy·hmt	בעל ישבור את אברותיהם
hm·t'pn·1·qbr·bny	אם יעופו מעל לקִבֵּר בני
tšḥtann·bšnth·	יעירוהו משנתו. ²⁰

הפועל tšḥtann הוא בניין שפעל מהשורש ḥṭ, "לעורר", בליווי סיומת קניין החבור.²¹ אמנם אנו מושבעים: "מה תעירו ומה תעוררו את האהבה" (שיר השירים ח 3); אולם מכאן אנו גם למדים: "מה תעירו ומה תעוררו את המת".

קיצורים ביבליוגרפיים

H. Donner & W. Röllig, *Kanaanäische und Aramäische Inschriften*,³ I, Wiesbaden 1964 = כתובות דונר ורליג,

20. *KTU*² 1.19.III:42–45

21. יש בעיה בסימן האל"ף בפועל זה. לפי מרקוס (D. Marcus, "The Three Alephs in Ugaritic", *JANES* 1 [1968], p. 50 n. 1) משמשת אם קריאה. ראה גם C. H. Gordon, *Ugaritic Textbook: Glossary, Indices*, Rome 1965, p. 401. אחרים הסבירו שיש לקרוא את הסימן כנו"ן ולא כאל"ף (האל"ף, הכתובה באוגריתית ⇨, נכתבה בטעות במקום נו"ן, הכתובה בשלוש יתדות: ⇨⇨, והנו"ן הראשונה היא טעות דיטוגרפית), כלומר יש לגרס tšḥtn. על אף הקושי חוקרים רבים בדעה שהפועל הוא צורת השפעל של ḥṭ, "להעיר", בהוראת להטריד (את המת משנתו). ראה J. Blau & S. F. Loewenstamm, "Zur Frage der Scriptio Plene im Ugaritischen und Verwandtes", *UF* 2 (1970), p. 24; M. Dijkstra & J. C. de Moor, "Problematic Passages in the Legend of Aqhātu", *UF* 7 (1975), p. 209; J. Tropper, *Ugaritische Grammatik*, *AOAT* 273, Münster 2000, pp. 502, 589, 651; G. del Olmo Lete & J. Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition*, second revised edition, Leiden & Boston 2004, p. 414; N. Wyatt, *Religious Texts from Ugarit*², London & New York 2003, p. 307. לפועל ḥṭ בהוראה "להתעורר" ראה *KTU*² 1.14.III:50, *hātu* / *hīātu* "כרת התעורר (ונה) חלום". מִבֵּין החוקרים הנזכרים כאן יש שקשרו את הפועל עם *hātu* / *hīātu* האכדי, "להשגיח, לעקוב אחר" (*AHW*, p. 343; *CAD*, H, p. 139); אולם אין לפועל זה משמעות של לעורר. מאידך גיסא פרדי גוזר את הפועל מהשורש ḥṭ, "to harm"; ראה D. Pardee, "The Aqhātu Legend", in W. W. Hallo & K. Lawson Younger (eds.), *The Context of Scripture: Canonical Compositions from the Biblical World*, I, Leiden, New York & Köln 1997, p. 353

- A. Livingstone, "To Disturb the Dead: = להטריד את המת Taboo to Emmešarra?", *NABU* 1 (1991), p. 1
- A. Livingstone, *Court Poetry and Literary* = שירת החצר *Miscellanea, SAA* 3, Helsinki 1989
- פאול, מוות בלא עת = ש"מ פאול, "מוות בלא עת בשפות שמיות", בתוך ש' יפת (עורכת), המקרא בראי מפרשיו: ספר זיכרון לשרה קמין, ירושלים תשנ"ד, עמ' "Untimely Death in the Semitic Languages", *Divrei* (=) 586–575 *Shalom: Collected Studies of Shalom M. Paul on the Bible and the (Ancient Near East, 1967–2005, Leiden & Boston 2005, pp. 223–238*
- A. Fadhil, "Die in Nimrud/Kalhu aufgefundenene = כתובת קבורה Grabinschrift der Jabâ", *Baghdader Mitteilungen* 21 (1990), pp. 461–470
- A. Fadhil, "Die Grabinschrift = כתובת קבורה של מוליסו der Mullissu-mukannišat-Ninua auf Nimrud/kalhu", *Baghdader Mitteilungen* 21 (1990), pp. 471–482
- J. N. Postgate, *Neo-Assyrian Royal Grants* = פוסטגייט, מענקים נאו-אשוריים *and Decrees, Studia Pohl, Series Maior* 1, Rome 1969
- W. Röllig, "Eine neue phönizische Inschrift aus = רליג, כתובת חדשה מגבל Byblos", *Neue Ephemeris für semitische Epigraphik*, II, Wiesbaden 1974, pp. 1–15
- AHw* = W. von Soden, *Akkadische Handwörterbuch*, Wiesbaden 1965–1981
- CAD* = *Chicago Assyrian Dictionary*
- KTU*² = M. Dietrich, O. Loretz & J. Sanmartín, *Keilalphabetischen Texte aus Ugarit*², Münster 1995
- NABU* = *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*